

Bildungsromano kanonai ir Knechto mirtis Hermannо Hesse's romane „Stiklo karoliukų žaidimas“

G i n t a r a s L A Z D Y N A S

Šiaulių universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *Bildungsroman*as, romanas, protagonistas, kompozicija, struktūra, alchemija, auklėjimas, siela, reinkarnacija, dvasia ir gamta.

Nauja romano klasė

Bildungsromano žanras į vokiečių literatūrą atėjo kaip ilgai lauktas, bet visiškai netikėtas kūdikis. Net ir XVIII a. perkopus į antrą pusę romanų rašymas vokiečiams tebebuvo gana egzotiškas užsiėmimas, visais atvejais pažymėtas didžiųjų XVIII a. vidurio romanistų prancūzų, ypač Jeano-Jacques'o Rousseau, ir anglų – Henry'io Fieldingo, Samuelio Richardsono, Laurence'o Sterne'o – sekimu, todėl, kaip 1765 m. ne be apmaudo pastebėjo Friedrichas Resewitzas, „romanų rašymas dar nėra vokiškas užsiėmimas“ (R o m a n t h e o r i e 1971, 121). Tačiau jau kitais metais pasirodo pirmosios Wielando romano *Agatono istorija* (1766/67) knygos, kurios apsišvietusiuose Vokietijos sluoksniuose sukelia tikrą euforiją.

Wielandas, kaip dera klasicistui, išlaiko įprastinę graikiškąją tematiką, tačiau sukuria visiškai originalų siužetą, į romano centrą iškeldamas kintantį charakterį, o visą romano veiksmą nukreipdamas į tai, kas auklėja herojų (H i l l e b r a n d 1972, 112). Kartu sureikšminama ir asmenybės dvasinio tapimo problema, kurios sprendimui rašytojas neįprastai sintezavo filosofinius ir epinius, istorinius ir modernius literatūrinius elementus – ir tai buvo „visiškai originalus reiškiny“ literatūroje (S c h e r e r, 727), „pirmas ir vienintelis klasikinio skonio romanų mėstančioms galvoms“, kaip pagarbiai jį apibūdino Gottholdas Ephraimas Lessingas (cit. iš *ibid.*, 727).

Romano recenzijoje 1768 m. dramaturgas ir literatūros kritikas Heinrichas Wilhelmas von Gerstenbergas jau turėjo teisę išdidžiai pastebėti, kad Wielandas „sukuria naują romano klasę“ (R o m a n t h e o r i e 1971, 122), dar neįtardamas, kad ši „nauja klasė“ netrukus gaus *Bildungsromano* vardą. Vokiečiai laukė savo europietiškojo romano, bet vietoj jo sulaukė *Bildungsromano*. Wielando romanai neliko vienietiniu pavyzdžiu kaip Wolframo ar Grimmelshauseno šedevrai, bet sukėlė tikrą romanų rašymo bumą Vokietijoje (A r n o l d 1968, 64). Friedrichas von Blankenburgas „Romano tyrinėjimuose“ (1774), kurie smarkiai paveikė vėlesnę vokiečių romano teoriją, pasitenkino vien tik *Agatono istorija*, kurią jis apibrėžė

„auklėjamosios istorijos“ (*Bildungsgeschichte*) sąvoka ir kurią išanalizavo kaip idealų romano pavyzdį. Svarbiausios *Agatono istorijos* žanrinės savybės tampa kanoniniais romano žanro reikalavimais. Motyvuodamas savo pasirinkimą kitus romanus lyginti su *Agatonu* kaip savotišku žanro masteliu, Blankenburgas tvirtino, kad „tik jis vienintelis turi visas savybes, kurias sutinkamai su jų prigimtimi turi turėti tokie darbai“ (B l a n k e n b u r g 1965, 9). Taip Blankenburgo dėka romano ir *Bildungsromano* žanrai vokiečių romano teorijoje susiliejo į vieną visumą.

XIX a. pradžioje ima formuotis kol kas dar neįsisąmonintas, intuityvus požiūris, kad *Bildungsromanas* yra romanas, kuris išreiškia visą romano žanro prigimtinių savybių kompleksą ir yra išgryninta romano esmė, maksimaliai kondensuota jo kvintesencija, savotiškas romano absoliutas. *Bildungsromanas* buvo suvokiamas kaip kažkas kita nei paprastas romano žanro porūšis. Kiek vėliau naują „naujos klasės“ kūdikį – Johanno Wolfgango Goethe's *Vilhelmo Meisterio mokymosi metus* – romantikai įvardijo „grynąja romano rūšimi“ (Novalis), o Karlas Morgensterinas *Bildungsromaną* pavadino pačia svarbiausia ir romano esmę „giliausiai apčiuopusia ypatinga romano rūšimi“ (R o m a n t h e o r i e 1971, 257).

Hesse's romano problemiškas

Iš pradžių vokiečių romanistai lygiavosi į graikiškąją Wielando *Agatono istoriją*. Ji įkvėpė ir Goethe's romanus apie „Vilhelmą Meisterį“, kurie visuotiniu sutarimu padarė didžiausią įtaką žanro raidai. Nuo Dilthey'aus laikų *Bildungsromanais* teisėtai laikomi „Wilhelmo Meisterio mokyklai“ priklausantys kūriniai. Detlefus Kremeris kategoriškai teigia, kad „pagrindiniu pavyzdžiu žanro teorija laiko Goethe's *Vilhelmo Meisterio mokymosi metus* (1795/96), kartu visiškai sutariama, kad vėlesnė žanro istorija yra greičiau nuolatinis nukrypimas nuo prototipo“ (K r e m e r 1997, 119), jam pritaria ir Albertas Bergeris, anot kurio, žanro istorija iki „Vilhelmo Meisterio“ yra tik *Bildungsromano* priešistorė, Goethe's romaną laikant atramos tašku, sąlygojusiu istorinius apibrėžimo pokyčius (B e r g e r 1977, 5). Tačiau apibrėžti *Bildungsromano* žanrinius kanonus nėra lengva, todėl naujas netikėtas požiūris nesunkiai galėjo išjudinti ir nepajudinamus autoritetus. Kai kurių naujesniųjų tyrinėjimų¹ autoriai, pasigilinę į Goethe's romano herojaus auklėjimo eigą (*Bildungsgang*) bei siekiamus *Bildung*tikslus, ėmė abejoti, ar „Mokymosi metai“ apskritai yra *Bildungsromanas* (S e l b m a n n 1994, 59)².

Panašiai bandoma pervertinti ir Hermanno Hesse's romaną „Stiklo karoliukų žaidimas“ (1932–1942), kuris galėtų tapti ir viena aukščiausių *Bildungsromano* viršūnių, kadangi jame pačiu gryniausiu pavidalu reiškiasi ilgaamžė žanro tradicija ir jis pasižymi labiausiai išgryninta sandara. Kai kurie tyrinėtojai (Gerhardtas May-

¹ Šios tendencijos pradžią Ivaras Sagmo sieja su 1957 m. pasirodžiusiu Kurto May'aus straipsniu „*Vilhelmo Meisterio mokymosi metai, Bildungsromanas?*“ (S a g m o 1982, 30).

² Plačiau ši problema dėstoma Thomaso Saine'o straipsnyje „Ar 'Vilhelmo Meisterio mokymosi metai' privalėjo būti *Bildungsromanas?*“ (S a i n e 1991, 118–141).

eris, Ralfas Selbmannas, Jürgenas Jacobsas) šį romaną visiškai ignoruoja, kai kurie abejoja jo priskyrimo *Bildungsromanui* galimybe.

Įdomu, kad 1972 m. savo habilitaciniame darbe, kurį tyrinėtojai sutiko kaip vieną išsamiausių *Bildungsromano* tyrinėjimų (K o n t j e 1993, 73), Jacobsas teigė, kad staigi herojaus mirtis romano pabaigoje užmena sunkiai išsprendžiamą mįslę ir tampa vos ne sunkiausia romano vieta, tačiau „pabaiga jokių būdu neleidžia „Stiklo karoliukų žaidimo“ interpretuoti kaip iliuzijų praradimo romaną“ (J a c o b s 1972, 223). Romano pabaigoje, sako Jacobsas, turėtų prasidėti naujas *Bildungsromanas*. Jo herojus būtų Titas, kuris įveiktų visas tas problemas, kurias paliko neišspręstas Jozefas Knechtas ir kurios privertė pasiduoti Pliniją (Ibid.). Taip Hesse pasirodo esąs bejėgis įveikti *Bildungsromano* krizę – meniškai atvaizduoti pagrindinę dvasios ir gyvenimo sutaikymo problemą, taip pat ir dvasinio tobulėjimo galimybės klausimą, kurie lieka neišspręsti ir perkeliama į ateitį.

Toddas Kontje pastebėjo, kad parinkti *Bildungsromano* pavyzdžius savo tyrinėjimui jau pirmajame darbe Jacobsui buvo ypač sunki užduotis, kuri privertė jį iškelti žanro neišbaigtumo idėją. Tačiau net ir ši idėja nepasitarnauja „Stiklo karoliukų žaidimui“, kurį vėlesniuose tyrinėjimuose Jacobsas išvis išbraukia iš *Bildungsromano* žanro: *Bildungsromane* savęs paieškos akivaizdžiai juda vidujiškumo kryptimi, o Knechtas nuo saikingo stiklo karoliukų žaidimo spiritualizmo pasitraukia į pasaulį, ir „vis dėlto nerealizuoja siektos Dvasios ir Gyvenimo sintezės“, kuri lieka Titui skirtu postulatu (J a c o b s 1989, 203–204). Jozefo Knechto mirtis, nepasiekus visiško dvasinio nuskaidrėjimo ir utopinių egzistencinės harmonijos viršūnių, verčia kalbėti apie Knechto pralaimėjimą, kadangi Knechtas neranda dermės su jokia esama būties forma. Anksčiau atmetęs Marko Boulby'io tvirtinimą, kad romaną reikėtų vertinti kaip „alegorinę pastangą spręsti autsaiderio problemas“ (B o u l b y 1967, 306), vėlesniajame darbe Jacobsas jau linkęs šią nuomonę palaikyti.

Po kelerių metų Martinas Swalesas sukritikavo Jacobso teoriją, išveddamas skirtį tarp biologinės ir literatūrinės rūšies: naujas biologinės rūšies narys nepakeičia rūšies kaip tokios visumos, o kiekvienas literatūros kūrinys, priešingai, vis ką nors nauja prideda prie rūšies (S w a l e s 1978, 11). Swalesas pasiremia iš receptijos teorijos pasiskolinta „lūkesčių horizonto“ koncepcija ir teigia, kad skaitytojas ima kūrinį, jau apibrėžęs jo žanrą tam tikru lūkesčiu, kurį konkretus kūrinys aktyvuoja ir suteikia energijos, bet tik tam, kad su juo ginčytųsi, jį perkurtų, mestų jam iššūkį ar net parodijuotų (Ibid.).

O jeigu turėsime omenyje, kad imanentinė žanro samprata iš *Bildungsromano* herojaus reikalauja pasiekti aukščiausius idealus ir tam tikslui įvedama utopijos pakopa (į kurią tiek Wielandas, tiek ir Goethe judėjo keletą dešimtmečių), ir kad svarbiausias *Bildungsromano* tikslas – „individualiai pasiektas sutapimas tarp Aš ir Pasaulio“ (J a c o b s 1972, 15) arba „tokia sambūvio su pasauliu būseną, kai subjektas ir objektas visiškai ištirpsta vienas kitame“ (H a n s e l 1986, 240) – pačiam Knechtui taip ir lieka neįgyvendinta svajonė, galėtume teigti, kad Jacobso, Boulby'io, Selbmanno, Mayerio ir kai kurių kitų tyrinėtojų skepticizmas „Stiklo karoliukų atžvilgiu“ turi labai apčiuopiamą pagrindą.

Romano ribos

Ar tikrai romanas „Stiklo karoliukų žaidimas“ baigiasi nesėkme?

Norint atsakyti į šį klausimą pirmiausia reikia apsibrėžti romano ribas ir atsakyti į klausimą, kur baigiasi romanas. Žymi vokiečių romano tyrinėtoja Nina Pavlova teigė, kad romanas turi dvi nesutampančias pabaigas, o kartu ir du savo prasme nesutampančius epilogus: Knechto gyvenimo aprašymą ir prie romano pridėtus Knechto apsakymus, paskutinytis iš kurių yra „Indiškasis gyvenimo aprašymas“ (П а в л о в а 1982, 60). Skeptiškieji romano interpretatoriai paprastai neperžengia Knechto biografijos rėmų. Tačiau sieti romano pabaigą su tragiškai pasibaigusiomis Belpunto ežero lenktynėmis būtų galima tik tuo atveju, jeigu po šio epizodo Hesse dėtų galutinį tašką. Galima būtų suprasti, bet kažin ar prirtartume skeptiškojo požiūrio atstovams, jeigu kalbėtume tik apie Knechto gyvenimo aprašymo pabaigą. Laikantis minėto požiūrio „Stiklo karoliukų žaidimą“ sudaro romanas ir priedai prie romano – Knechto sukurti kūriniai, kuriuos pasakotojas prideda po romano.

Iš tikrųjų Hesse sukuria tokią fikciją, kurią pasigauna kritikai ir pernelyg ja pasitiki. Knechto gyvenimo aprašymas romane yra ne visuma, o tik dalis, tiesa, didžioji dalis – maždaug 71 % teksto, eilėraščiams tenka 1,3 %, trims *bildung* apsakymams – 21,5 % teksto. Mažiausiai dėmesio skiriama traktatui, kurio autorius yra ne Knechtas, bet kuris užima taip pat nemenką romano dalį – 6,5 %. Vadinasi, romaną tapatindami su Knechto gyvenimo istorija, kritikai kalba tik apie 71 % kūrinio, o trečdalis kūrinio lengva ranka nurašomas kaip neturintis jokios svarbios informacijos. Ar tikrai Hesse tuščio žaidimo dėlei prie kūrinio prikerėgė traktatą bei neva Knechto sukurtus kūrinius? Ar tikrai jie tokie beprasmiški ir juos galima išmesti kaip nereikalingą ar nereikšmingą balastą? Ar tikrai skyriuje „Studijų metai“ tik žaidimo dėlei rašytojas-pasakotojas daro užuominą, kad tris gyvenimo aprašymus jis laiką „galbūt vertingiausią mūsų knygos dalimi“ (H e s s e 1972, 119) ir siūlo – neketindamas jiems pakenkti – į juos žvelgti kaip į apibendrintus, nuo smulkių detalių apvalytus „poetiško žmogaus ir tauraus charakterio kūrinius bei prisipažinimus“ (Ibid., 120).

Kodėl romanu nelaikomas visas tekstas, pradedant kūrinio dedikacija ir baigiant paskutiniuotu indiškiosios novelės sakiniu? O juk tik žvelgiant iš kūrinio visumos taško ir tegali paaiškėti visuminis romano prasmų laukas. Tada jau būtų galima pasakyti, kad romanas anaipol nesibaigia Knechto mirtimi, po kurios dar lieka 25 % teksto su svarbia informacija.

Romano protagonisto klausimas

Jeigu atmestume kaltinimus Hesse'i tuščiu savitiksliu žaidimu ir visas kūrinio dalis pripažintume vienodai reikšmingomis ir formuojančiomis visuminę kūrinio prasmę, iš karto susidurtume su kita – romano protagonisto problema. Kad ir kaip kritiko dėmesį prikaustytų Knechto gyvenimo istorija, tačiau šią istoriją reikia laikyti kūrinio dalimi, padedančia formuoti visumą, bet ne pačia visuma. Nei istoriniame traktate, nei apsakymuose Knechto neberandame, nepaisant to, kad apsakymuose visų personažų vardai – Dasa, Famulus, Knechtas – turi tą pačią „tarno“

reikšmę. Vadinasi, romano protagonistas yra kažkas kitas, o ne Jozefas Knechtas.

Knechto gyvenimo istoriją galima suvokti kaip dalį, kurią pasakotojas pateikia kaip visumą, tačiau tik tam, kad iš to geriau atsiskleistų visumos prasmė. Tai aki-vaizdus hermeneutinio trikampio principas, besiremiantis Herderio dalies-visumos santykių koncepcija. Hesse ir čia duoda gana aiškias užuominas. Studijų metais Knechtas pirmą kartą išgirsta vidinį Žaidimo balsą ir suvokia jo esmę. Užkopęs į šią aukštesnę dvasinės brandos pakopą Knechtas pajunta poreikį – ir tai yra ne užgaida, o gerai apgalvotas planas – „bent kartą gyvenime nuodugnai išstudijuoti ir atkurti visą vieno stiklo karoliukų žaidimo turinį“ (Ibid., 125). Būtent toks vienas stiklo karoliukų žaidimas tūkstantmetėje Žaidimo istorijoje ir yra Jozefo Knechto gyvenimas, nuodugnai ištirtas ir labai detalai atkurtas. Tačiau šis gyvenimas yra ne visuma, o viena dalelė didžiojoje visumoje, kurios neištirus neįmanoma suvokti didžiosios visumos prasmės. Tad kaip didžioji stiklo karoliukų žaidimo istorija gali būti suvokiama tik per vienos dalies tyrimą, taip ir vienos dalies prasmė atsiskleidžia tik per didžiąją visumą, kurios pradžia aptarta istoriniame traktate, o pabaiga nubrėžta trijose *bildung* novelėse.

Vienu momentu Knechtas staiga suvokia, „kad stiklo karoliukų žaidimo kalboje ar bent jau dvasioje iš tikrųjų viskas turi visuotinę reikšmę, kad kiekvienas simbolis ir kiekviena simbolių kombinacija veda ne čia ar ten, ne prie atskirų pavyzdžių, eksperimentų ir įrodymų, bet į centrą, pasaulio paslaptį ir gelmę, į pirmą pradį žinojimą“ (Ibid., 123–124). Hermannas Hesse žaidžia stiklo karoliukais ir aiškina skaitytojui savo žaidimo taisykles. Pagal šias taisykles Jozefas Knechtas netenka romano protagonisto statuso ir tampa atskiru pavyzdžiu, vedančiu į kūrinio prasmės centrą.

Knechtas kaip protagonistas nesieja visų kompozicinių romano dalių, jo veiklos laukas apima tik *biografiją* – visumos dalį. Traktate apie Knechtą nekalbama, bet romanas jau pasakojamas, biografinės dalies pabaigoje Knechtas miršta, tačiau romanas nenutrūksta, jis rutuliojasi toliau, vadinasi, tos funkcijos, kurias vykdo protagonistas, ir toliau yra atliekamos. Hesse pasirinko ganėtinai originalų būdą savo idėjoms įkūnyti. Negalima kalbėti apie konkretų personažą, kuriam skirtume protagonisto funkcijas, tačiau yra vienas dalykas, kurį randame visose dalyse, taip pat ir eilėraščiuose bei traktate – tai dvasinis žmogaus tapimas, *Bildung*. Būtent ši idėja ir organizuoja kūrinį vienovėn ir varo veiksmą į priekį.

Hesiškoji *Bildung* koncepcija

Hesse formuluoja savitą dvasinio brendimo koncepciją, kurios atžvilgiu Knechto gyvenimo pabaigą sunku traktuoti kaip neišsipildymą ar pralaimėjimą. Knechtas suvokiamas kaip proceso dalis. Knechtas miršta, tačiau procesas – žmonijos dvasios evoliucija – tęsiasi ir tęsiasi būtent Knechto dėka, nes Knechtas šį procesą perėmė iš muzikos magistro ir gerokai jį pastūmėjęs į priekį perduoda savo mokiniiui Titui.

Hesse's individas gyvena kosminėje vienovėje, jo asmeninė pradžia yra toliau ir giliau nei jo gimimo akimirksnis, o būtis nesibaigia sulig mirtimi, tad ir jo gyve-

nimo tikslų formulavimas bei jų siekimas gerokai prašoka asmeninio gyvenimo ribas ir individualios egzistencijos poreikius. Žmogus ne tik „avansu“ gauna turtus (kaip Vilhelmas Meisteris, anot Schellingo, meistro vardą), kurių jis pats nesukūrė, bet ir atsakomybę už šių turtų išsaugojimą ir pagausinimą, už žmonijos dvasinio tapimo grandinės stiprumą ir, svarbiausia, nenutrūkstamumą. Romane šios grandinės centre stovi Jozefas Knechtas, kuris perima dvasinį turinį iš muzikos magistro, o šis, kaip aiškėja iš užuominų, jį gavęs iš savo mokytojo, ir sukauptą patirtį vėliau perduoda savo mokiniui Titui Desinjoriui.

Į galutinę romano „Stiklo karoliukų žaidimas“ redakciją nebeįtrauktame „Ketvirtajame Jozefo Knechto gyvenimo aprašyme“ Hesse teigė, kad „atskira asmenybė nėra galutinis tikslas“, nes kiekvienas žmogus, ateinantis į šį pasaulį, patenka ne į plyną dykynę, kurioje viską reikia pradėti nuo nulio, bet į pintas į tokią grandinę, kuri jau iki jo gimimo jam yra paruošta, tad jam telieka tik harmoningai į ją įsitraukti. Aplinka – tėvai, broliai, seserys, šalis, kurioje jis gimė, laikas, kultūra, istorinė epocha – dar gerokai iki tol, kol žmogus ima suvokti save, jau apibrėžia jo mintis, siekius, rūpesčius, klystkelius, svajones (H e s s e 1965, 469). Į kiekvieną didžią individualybę jau Humboldtas žvelgė kaip išaugusią pasaulinio istorinio vystymosi dirvoje, kurią išpureno ir patyrė visos ankstesnės epochos (Г у м б о л ь д т 1984, 48), iš kurių kaip išeities tašką jis perima ir savo patikimu turtu padaro visa tai, kas tik taip neseniai buvo žmonijos įvaldyta (Г у м б о л ь д т 1985, 327). Taip kiekviena individualybė tampa atsakinga už visuotinį žmonijos vystymąsi. Ji turi perimti tai, ką sukūrė ankstesnės epochos, ir naujomis formomis objektyvuoti savo sukauptą patyrimą, kad ateinančioms kartoms nereiktų nudurbti šio darbo. Individualybė nėra kažkokia izoliuota autonomiška ir unikali erdvė, joje slypi bendražmogiškoji prigimtis, pasirinkusi atskirą vystymosi kelią. Todėl, teigia Humboldtas, kuo labiau žmogus suvokia save kaip individualybę, tuo labiau jis siekia susiliesti su universumu (Г у м б о л ь д т 1984, 64).

Jau Lessingas *Žmonijos auklėjime* susidūrė su visuminio turinio perdavimo ir išsaugojimo problema, kuriai spręsti pasitelkia reinkarnacijos idėją. Šia idėja grindžiama ir „Stiklo karoliukų žaidimo“ kompozicija. Jozefas Knechtas yra viena grandis milžiniškoje dvasinio tapimo grandinėje. Jis išreiškia dvasios perėmimo-sutaurinimo-perdavimo idėją, tačiau Knechto gyvenimo paveikslu negalima sukurti *Bildung* proceso nenutrūkstamumo, visuotinumo ir amžinumo įspūdžio. Ne tik romanas, bet ir *Bildung* idėja grindžiama dviejų absoliutų – universalumo ir individualumo – sinteze ir sąveika. Tad norint perteikti išbaigtą dvasinio tapsmo procesą neužtenka vaizduoti vien atskirą žmogų, būtina spręsti ir jo santykio su rūšimi bei pačios rūšies dvasinės fermentacijos problemą. Šiame procese dalyvauja du subjektyvumai – individualusis ir universalusis, – kurių raiškai pavaizduoti Hesse ir pasitelkia istorinį ir biografinį rakursus. Knechtas išnyra iš istorinio laiko tėkmės, į ją jis ir sugrįžta. Knechto dvasinė raida prasideda ant tų pamatų, kurie apžvelgti traktate, o pats jis yra pradžia tai raidai, kuri tęsiasi po jo mirties ir kuriai pirminį impulsą jis pats, kaip mokytojas, davė.

Bildung yra visuotinis reiškinys, kuriame dalyvauja ir kiekvienas, ir visi. To-

dėl romanas „Stiklo karoliukų žaidimas“ yra pasakojimas ne apie Knechtą, o apie dvasinį žmogaus (žmonijos) vystymąsi, reiškinį, kuris tyrinėjamas pagal paties Hesse's nubrėžtus hermeneutinius principus: pirma suvokiamas pats žaidimas, pas-
kui išsamiai analizuojama viena jo partija (Knechto gyvenimas), kurios nebūtų
įmanoma suprasti be visumos – be savo priežasties ir be būsimųjų pasekmių. Tai
kompaktiškas žmonijos tapimo modelis su visais epochų ir kultūrinio mentaliteto
savitumais (pvz., Dasos rytietiškas problemos sprendimas). Ši tema – žmogaus
dvasinis tapimas – ir yra pagrindinis romano herojus, keliaujantis per visas kūrinio
dalis ir vienijantis jas į vientisą visumą. Tokia šio kūrinio idėja. Hesse negalėjo
pasitenkinti vien Knechto biografija, atspindinčia ontogenetinę paskiro individo
raidą, kadangi *Bildung* procesas apima ir filogenetinę grandį.

Svarbiausias Hesse's tikslas ir tikėjimo dogmatas buvo Vienovė anapus prie-
šybių ir virš jų, o pati patraukliausia indiška mintis jam buvusi mintis apie visos
esaties Vienovę ir su ja susijusi „dvasių persikraustymo“ mintis, kuri tapo netgi
„Stiklo karoliukų žaidimo“ kompozicijos atskaitos tašku. Kaip 1924 m. Hesse rašė
autobiografinėje apysakoje „Kurortininkas“: „Juk pats giliausias mano tikėjimas,
pats švenčiausias mano įsitikinimas yra Vienovė, dieviška visatos Vienovė; visos
kančios, visas blogis kyla tik iš to, kad mes, kiekvienas atskirai, nustojame save
jausti neatskiriamomis visumos dalelėmis, kad mūsų Aš perdeda savo reikšmingu-
mą“ (H e s s e 1953, 87).

Muzikinis sielos suderinimas

Sielos suderinimas harmonijai primena muzikos instrumento suderinimą. Jis
vyksta muzikinėje aplinkoje ir muzikinėmis priemonėmis. Muzikos magistras
įtempia berniuko sielos stygas ir šitaip suvaldo pirminę jo sielos skambesio cha-
osą – visa jo prigimtinė gyvybinė energija pasukama griežtai apibrėžta kultūrine
kastališką vaga. Bet kaip vėliau paaiškėja, berniuko sielą mokytojas suderina ne
vien tam, kad jam „duotų“ ir Knechtas galėtų sėkmingai perimti kastališkąjį turi-
nį, bet ir tam, kad „imtu“ – Knechto siela ruošiamą kamertoniniam sąskambiui su
mokytojo siela, idant muzikos magistras pats pedagoginės alchemijos akto dėka
galėtų reinkarnuotis į berniuką – savo generuotą dvasinę kvintesenciją perkelti į
berniuko sielą.

Knechtas perima dvasinę muzikos magistro kvintesenciją, sudaro galimybes
savo mokytojo reinkarnacijai, kuri ir įvyksta „Studijų metų“ pabaigoje. Muzikos
magistras pasitraukia iš savo posto atlikęs bendražmogiškojo patyrimo saugotojo
ir puoselėtojo funkciją, kurią dabar perima Knechtas: „Kaip puiku, – tarė jis, – kad
tą akimirka, kai aš išeinu, tu ateini užpildyti spragos, tai yra, tarsi aš turėčiau sūnų,
kuris ateityje vietoj manojo žmogaus pastatys savąjį“ (H e s s e 1972, 104). Svar-
biausias dalykas, muzikos magistro akimis, pradėto darbo tęstinumas, ir kiekvie-
nas yra atsakingas už šio proceso nenutrūkstamumą.

Pedagoginės alchemijos procese tarpusavyje sąveikauja du pradai, vienas per-
einantis į kitą ir ištirpstantis kitame. Judėjimas vyksta dviem kryptimis: vienas
vyksmas juda į pabaigą (muzikos magistro dvasinė raida), kuri tampa kito vyksmo

pradžią (Jozefo Knechto dvasinė branda). Knechto sielos gelmėse, lyg romanti- niame veidrodyje, atsispindi muzikos magistro dvasios harmonija, kuri po sunkių pratybų ir lavinimosi tampa paties Knechto dvasinės egzistencijos pagrindu. Aki- mirką, kada Jozefas Knechtas *kastališkąją* dvasinę pilnatvę papildo iki *absoliučios* dvasinės pilnatvės ir tampa *universalios dvasinės kultūros saugotoju ir kūrėju*, žy- mi jo iškilimas į Kastalijos hierarchijos viršūnę – Knechtas tampa stiklo karoliukų žaidimo magistru. Vystymosi ir tapimo galimybės išnaudotos. Knechtas toli pralen- kė savo mokytoją, išsėmusį savo galimybes dar Kastalijos viduje, tik pusiaukelėje į aukščiausią tašką. Pagal muzikines fugos taisykles muzikos magistro melodija turi visai išnykti, susigerti į dominantę – Knechto melodiją. Ir iš tikrųjų kaip tik šiuo metu muzikos magistras dematerializuojasi – jis miršta, visą save atidavęs mo- kiniui ir susigėręs į mokinį. O pats Knechtas turi dar daug energijos ir juda toliau dvasinės pilnatvės link.

Galų gale jis išauga net ir patį Kastalijos „drabužį“ ir jį nusimeta, nes įveikęs visas vidines kastališkojo auklėjimo ir tapimo pakopas jis išsemia Kastaliją kaip objektą, atskleidžia jos paslaptį ir absorbuoja jos dvasinę esmę, ir tuomet netikėtai patiria, kad ir pati Kastalija yra ne būties visuma, o tik jos dalis, ne tikslas ir galutinė – utopinė – harmoningos būties forma, o kelias į tikslą, tik viena iš daugelio šio kelio pakopų, kurią reikia įveikti ir peržengti tam, kad nesustotų judėjimas į tikslą. Todėl Kastalijos įveikimas negali būti suprastas kaip pralaimėjimas, greičiau tai švietėjiškos pedagoginės provincijos iliuzinio išbaigtumo įveikimas ir išsiverži- mas į begalybę.

Visas šios ribinės egzistencinės situacijos tragizmas kyla iš to, kad kultūrinės raidos kelyje Kastaliją žmonija sukūrė kaip tobuliausią savo patyrimo išraišką ir idealią būties formą – aukštesnių formų žmonijos patirtis neprodukuoja, tam ji dar neturi galios, tad Knechtas išsiveržia į beformį pasaulį, akis į akį susidurdamas su grynąja būtimi – pasaulio „valia“. Naudojęsis žmonijos patyrimu suręstomis formomis dabar pats Knechtas, individas, turi sukurti žmonijai naują, tobulesnę būties formą.

Dvasios reinkarnacijos alchemija

Nauja Knechto dvasinės raidos pakopa atvestų į „natūraliojo gyvenimo“ paty- rimo kaupimą, be kurio, kaip pasirodė, neįmanoma būties pilnatvė ir egzistencinė harmonija. Knechto priešprieša, natūraliojo prado atstovas Plinijas Desinoris sie- kė lygiai to paties tikslo kaip ir Knechtas, tačiau būties harmoniją jis bandė surasti natūralumo pagrindu ir, taip pat kaip ir Knechtas, galutiniam žingsniui žengti – dva- singumo ir natūralumo sintezei bei sublimacijai – pritrūko jėgų.

Knechtui lieka viena išeitis: dabar jis pats privalo imtis pedagoginės alchemijos amato ir savo generuotą dvasinę energiją įlieti į mokinį. Ir vėl savo mokinį jis priva- lo atvesti į tą pradinį tašką, kuriame baigiasi jo, mokytojo, kelionė, idant, skirtingai nuo gyvybines galias jau išėikvojusio mokytojo, jis turėtų pakankamai jėgų įveikti kliūtį, kuri pastojo kelią mokytojui, sustabdžiusi dvasinę jo raidą. Šią pareigą žmo- nijai Knechtas suvokia kaip egzistencinę būtinybę, nes tik atlikdamas ją Knechtas

patenkina asmeninį amžinybės ir harmonijos troškimą, pateisina atsakomybę už tolesnį sieloje tebegyvenančio muzikos magistro gyvenimą. Procesas, kurio istorinei apžvalgai skirtas įvadinis traktatas, negali nutrūkti. Atlikti šią pareigą Knechtui trukdo Kastalijos aplinka, kadangi visos Kastalijos galimybės jau išnaudotos: jis negali atvesti mokinio į savo baigmės tašką, kuris šiuo atveju mokiniui būtų jo pradžios ir kartu pabaigos taškas, nes *šis* turinys nebeturi vystymosi galimybių. Dialektinis Kastalijos paneigimas todėl yra paskatintas, visų pirma, bendražmogiškosios Knechto pareigos, o tik po to jau asmeninių harmonijos paieškų, tačiau ir savo asmenines, ir bendražmogiškąsias aspiracijas, kaip pasirodo, Knechtas gali įkūnyti tik tuo pačiu veiksmu, kuriame ir susilieja aukščiausias individualumas bei socialumas.

Dvasinis Knechto išpuoselėtas patyrimas ir *natūralusis* Plinijo patyrimas jau nebegali susilieti horizontalioje „čia ir dabar“ erdvėje ir tapti vidiniu abiejų herojų patyrimu. Tokiam žingsniui jie jau per silpni. Vienintelė tokio susiliejiimo galimybė – ateities perspektyva. Ir tokia ateities projekcija – veidrodžiu, kuriame į vienovę harmoningai susilieja šiedu europietiškoje kultūroje nuo senų senovės priešingi pradai – dvasia ir gamta, tampa Plinijo Desinjorio sūnus bei Knechto mokinys Titas. Tito atveju galioja tie patys dvasinio tapimo dėsniumai, kurie lėmė Knechto augimą: tiek Knechtas, tiek ir Desinjoris, negalintys susilieti empirinėje realybės plotmėje, vienove tampa kaip sintetinis Tito patyrimas.

Alcheminis absoliučiosios dvasios ir absoliutaus natūralumo susiliejiimo aktas – Belpunto ežero lenktynės. Suskamba dvi kontrapunktinės, harmonijos link besiveržiančios melodijos – aukščiausiame jų sąskambio taške Knechtas perkelia į Titą savo dvasios kvintescenciją, įsiliedamas į Tito melodiją, kurios šerdimi ir tampa. Ši naujoji melodija tęsia ne tik Knechto, bet ir muzikos magistro, Kastalijos melodiją. Dabar ji pakyla į kokybiškai naują tonaciją – Kastalijos muzikinė harmonija nukreipiama į realų gyvenimą, tad ir pats Knechtas per savo mokinį – ir tik per jį – išsprendžia pagrindinį būties prieštaravimą.

Ežero lenktynėse Knechtas reinkarnuojasi į Titą, suderina jo dar gaivališką sielą harmonijai, o pats, kaip kadaise jo mokytojas, dematerializuojasi – ištirpsta grynojoje materijoje, vienoje iš pirminių, kvintescencinių gamtos stichijų – šaltame kalnų ežero vandenyje – ir šios sintezės metu per tą pačią pirminę stichiją, pirminį materialumą įsilieja į Titą. Pirmapradės sintezės metu gimsta nauja galimybė – Tito dvasinė raida, kuri yra ir Knechto nepasiektas, ateities perspektyvoje ištirpęs tikslas. Knechtas užmezga naują ontogenetinę grandinę ir šitaip pats, kaip kadaise muzikos magistras, įsilieja į bendrą filogenetinį srautą. Žmonijos dvasinė raida spirale suka naują ratą. Hesse’i svarbu parodyti ne tiek tai, kad dabar prasidės naujas *Bildungsromanas*, kurio herojus bus Titas (J a c o b s 1972, 223), o tai, kad dvasinės brandos procesas lieka nenutrūkęs ir išplitęs po visas epochas ir visas kultūras.

Paskutinė Knechto pamoka vyksta be žodžių – diskretišku pedagoginiu gestu Knechtas nukreipia Titą į harmonijos kelią, duoda jam pačiam išgyventi tiesą: „O varge, mąstė Titas išsigandęs, tai juk aš kaltas dėl jo mirties! <...> Ir su šventu šiur-

puliu jį apėmė nuojauta, kad ši kaltė pertvarkys jį patį ir jo gyvenimą ir pareikalaus iš jo daug daugiau, negu jis iki šiol kada iš savęs reikalavo“ (H e s s e 1972, 471). Šiais žodžiais ir baigiasi Knechto biografija, bet ne romanas.

* * *

Žvelgiant iš XVIII a. asmenybės dvasinės raidos sampratos taško Knechtas nepasiekia tikslo. Goethe savo herojų vedė įsitvirtinimo socialinėje hierarchijoje keliu, tačiau romantikai tokį asmenybės identiteto supratimą vertino skeptiškai. Novalis ironizavo – „Vilhelmo Meisterio mokymosi metai, arba maldininkiška kelionė bajorystės raštui gauti“ (N o v a l i s 1983, 357). Romantizmo tradiciją tęsiančiam Hesse'į tikrasis gyvenimo tikslas – ne atskira asmenybė, o nenutrūkstama dvasinė žmonijos raida. Prasiveržimo į amžinybę pojūtį Hesse sukuria jau už Knechto biografijos rėmų pačia romano struktūra. Atskirus literatūrinius žanrus – nuo dedikacijos iki paskutinės novelės – romano kompozicijoje Hesse išdėsto anaiptol ne atsitiktine tvarka ar pasakojimo paįvairinimui. Kaip ypatingos refleksinės formos, suponuojančios ir savo tyrimo objektą, jos virsta į griežtą seką sujungtais būties modelio elementais, kurių neįmanoma savavališkai keisti, nesikėsinant sugriauti viso statinio organinės vienovės. Jeigu šiuo romanu, laikantis romantinės romano teorijos, kūrėjas stebi visą būti ir visą pasaulį, jis stebi juos tokia tvarka ir seka, kokia šis pasaulis ir būtis atsiskleidžia jo refleksijai, ir tiria šį turinį tomis priemonėmis, kurios ir buvo sukurtos joms tirti, todėl neįmanoma nei traktato nukelti į pabaigą, nei noveles įterpti į tą biografinį Knechto laiką, kada jos buvo sukurtos, nei išmesti eilėraščių ar dedikacijos. Gerhardtas Mayeris istorinį traktatą ir tris noveles laiko pamatiniais romano kompozicijos stulpais, kurie leidžia prasiveržti į viršempirinę dvasios karalystę, tačiau kaip ir Jürgenas Jacobsas visą dėmesį sutelkia į Jozefo Knechto asmenį ir atsisako, nepaisant tam tikrų panašumų, „Stiklo karoliukų žaidimą“ laikyti *Bildungsromanu* (M a y e r 1992, 268).

Tačiau romanas pasakoja ne apie Knechtą ir ne jo biografija sudaro romano visumą. Knechto gyvenimas tėra tik viena detalai išanalizuota žaidimo partija, o kaip visuma jis tampa žmonijos gyvenimo dalele. Po Knechto biografijos išdėstydamas tris *bildung* noveles, kuriose mokinys turi tą patį „tarno“ vardą ir kurios dvasinio tapimo procesą išskleidžia virš visų epochų ir kultūrų (pagoniškoji, krikščioniškoji, indiškoji istorija), romano kompozicija Hesse sukuria dvasinio augimo, kosminio visuotinumо bei nenutrūkstamumo įspūdį. Šiuo požiūriu, Knechto gyvenimas yra pasiaukojama ir sėkminga „tarnystė viršasmeniškumui“ (*Dienst am Überpersönlichen*), užtikrinanti žmonijos dvasinio vystymosi nepertraukiamumą.

Literatūra

- A r n o l d 1968 – L. Arnold, *Stifters „Nachsommer“ als Bildungsroman*, Amsterdam, 1968.
B e r g e r 1977 – A. Berger, *Ästhetik und Bildungsroman*, Goethes „Wilhelm Meisters Lehrjahre“, Wien.

- B l a n k e n b u r g 1965 – F. von Blankenburg, *Versuch über den Roman*, Stuttgart.
- B o u l b y 1967 – M. H. Boulby, *Hesse, His Mind and Art*, New York.
- H a n s e l 1986 – B. Hansel, *Die Liebesbeziehungen des Helden im deutschen Bildungsroman und ihr Zusammenhang mit der bürgerlichen Konzeption von Individualität*, Frankfurt a. M., Bern, New York.
- H e s s e 1972 – H. Hesse, *Das Glasperlenspiel*, Zürich.
- H e s s e 1953 – H. Hesse, *Kurgast, Die Nürnberger Reise*, Berlin.
- H e s s e 1965 – H. Hesse, *Prosa aus dem Nachlass*, Frankfurt am Main.
- H i l l e b r a n d 1972 – B. Hillebrand, *Theorie des Romans. Von Heliodor bis Jean Paul*, Bd. 1., München.
- J a c o b s 1989 – J. Jacobs, M. Krause, *Der deutsche Bildungsroman: Gattungsgeschichte vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, München.
- J a c o b s 1972 – J. Jacobs, *Wilhelm Meister und seiner Brüder*, München.
- K o n t j e 1993 – T. Kontje, *The German Bildungsroman: History of a National Genre*, Camden House.
- K r e m e r 1997 – D. Kremer, *Prosa der Romantik*, Stuttgart, Weimar.
- M a y e r 1992 – G. Mayer, *Der deutsche Bildungsroman. Von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, Stuttgart.
- N o v a l i s 1983 – Novalis, *Werke in einem Band*, Berlin und Weimar, Aufbau-Verlag.
- R o m a n t h e o r i e 1971 – „Romantheorie“ (Hrsg. von E. Lämmert), Köln, Berlin.
- S a g m o 1982 – I. Sagmo, *Bildungsroman und Geschichtsphilosophie*, Eine Studie zu Goethes Roman „Wilhelm Meisters Lehrjahre“, Bonn.
- S a i n e 1991 – Th. P. Saine, *Was Wilhelm Meisters Lehrjahre Really Supposed to be a Bildungsroman? Reflection and Action: Essays on the Bildungsroman*, Ed. by James Hardin, Columbia: University of South Carolina Press, 118–141.
- S c h e r e r – W. Scherer, *Geschichte der deutschen Literatur*, Berlin.
- S e l b m a n n 1994 – R. Selbmann, *Der deutsche Bildungsroman*, 2 Aufl. Stuttgart, Weimar.
- S w a l e s 1978 – M. R. Swales, *The German Bildungsroman from Wieland to Hesse*, Princeton.
- Г у м б о л ь д т 1984 – В. фон Гумбольдт, *Избранные труды по языкознанию*, Москва.
- Г у м б о л ь д т 1985 – В. фон Гумбольдт, *Язык и философия культуры*, Москва.
- П а в л о в а 1982 – Н. Павлова, *Типология немецкого романа. 1900–1945*, Москва.

Gintaras Lazdynas

***Bildungsromano* kanonai ir Knechto mirtis Hermanno Hesse's romane „Stiklo karoliukų žaidimas“**

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: *Bildungsromanas, romanas, protagonistas, kompozicija, struktūra, alchemija, auklėjimas, siela, reinkarnacija, dvasia ir gamta.*

Bildungsromano žanras į vokiečių literatūrą atėjo kaip ilgai lauktas, bet visiškai netikėtas reiškinys. Iš pradžių vokiečių romanistai lygiavosi į graikiškąją Wielando „Agatono istoriją“. Ji įkvėpė ir J. W. Goethe's romanus apie „Vilhelmą Meisterį“, kurie visuotiniu sutarimu padarė didžiausią įtaką žanro raidai. Tačiau apibrėžti *Bildungsromano* žanrinius kanonus nėra lengva, todėl XX a. imta abejoti, ar „Wilhelmas Meisteris“ apskritai yra *Bildungsromanas*. Panašus likimas ištinka ir H. Hesse's romaną „Stiklo karoliukų žaidimas“, kuriame pačiu gryniausiu pavidalu reiškiasi ilgaamžė žanro tradicija ir kuris pasižymi labiausiai išgryninta struktūra. Kai kurie tyrinėtojai (G. Mayeris, R. Selbmannas, J. Jacobasas, M. Krause) šį romaną visiškai ignoruoja, kai kurie abejoja jo priskyrimo *Bildungsromanui* galimybe. Jacobso nuomone, Hesse's romano herojus nerealizuoja siektos Dvasios ir Gyvenimo sintezės. Tokios išvados daromos neatsižvelgiant į romano struktūrą ir rašytojo pasiūlytas estetinio žaidimo taisykles bei savitą *Bildung* koncepciją.

Hesse formuluoja savitą dvasinio brendimo koncepciją, kurios atžvilgiu Knechto gyvenimo pabaigą sunku traktuoti kaip neišsipildymą ar pralaimėjimą. Knechtas suvokiamas kaip proceso dalis. Jis miršta, tačiau procesas – žmonijos dvasios evoliucija – tęsiasi ir tęsiasi būtent Knechto dėka, nes Knechtas šį procesą perėmė iš muzikos magistro ir gero kai jį pastūmėjęs į priekį perduoda savo mokiniui Titui. Knechto gyvenimas kaip visuma tampa žmonijos gyvenimo dalele. Tai tik viena detalai išanalizuota partija. Po Knechto biografijos išdėstydamas tris *bildung*noveles, kuriose mokinytis turi tą patį „tarno“ vardą ir kurios dvasinio tapimo procesą išskleidžia virš visų epochų ir kultūrų (pagoniškoji, krikščioniškoji, indiškoji istorija), romano kompozicija Hesse sukuria dvasinio augimo, kosminio visuotinumumo bei nenutrūkstamumo įspūdį.

Gintaras Lazdynas

The Canons of *Bildungsroman* and the Death of Knecht in Hermann Hesse's Novel “The Glass Bead Game”

S u m m a r y

Keywords: *Bildungsroman, novel, protagonist, composition, structure, alchemy, education, soul, reincarnation, spirit and nature.*

The genre of *Bildungsroman* came into the German literature as a long-anticipated but completely unexpected phenomenon. At the beginning, the German novelists followed the Wieland's Greek novel “*Geschichte des Agathon*”. It also inspired Goethe's novel

“Wilhelm Meister”, which according to a common agreement made the greatest impact on the development of the genre. However, defining the genre canons is not easy, therefore in the 20th century the doubts started if “Wilhelm Meister” is generally a Bildungsroman. The similar fate occurred to Herman Hesse’s novel “Das Glasperlenspiel”, in which, in the pure unblended form, the long-term genre tradition occurred and which is distinguished by mostly purified structure. Some researchers (G. Mayer, R. Selbmann, J. Jacobs, and M. Krause) ignore this novel entirely; others doubt the possibility of ascribing it to Bildungsroman. In the opinion of Jacobs, the hero of Hesse’s novel does not realise the sought synthesis of Spirit and Life. Such conclusions are made while not paying attention to the novel’s structure and the rules of aesthetic play offered by the writer and the distinctive conception of Bildung.

Hesse formulates the conception of a particular spiritual maturation, according to which the end of Knecht’s life could hardly be interpreted as the unfulfillment or defeat. Knecht is understood as part of the process. Knecht dies, but the process – the evolution of the spirit of mankind – continues and does it namely thanks to Knecht, because Knecht has taken it from Music Master and, having substantially moved it forward, gives it to his student Tit. The life of Knecht as totality becomes a particle of the life of mankind. After Knecht’s biography, Hesse presents three bildungsnovellas, where the student has the same “servant’s” name and where the spiritual development process develops above all the epochs and cultures (Pagan, Christian and Indian stories). By employing the composition of the novel, Hesse creates an impression of spiritual growth, cosmic universality and continuity.

G i n t a r a s L A Z D Y N A S
Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[GintarasLazdynas@gmail.com]